

POSUDOK

Habáňová, Tereza: Každodennosť židovských spoločností na Morave 18. storočia vo svetle archívnych prameňov. Historicko-antropologická analýza. Dizertačná práca 2010. strán 178.

Tereza Habáňová zvolila za predmet svojej dizertácie život židovských moravských spoločností v 18. storočí, pričom sa zamerala na niektoré aspekty každodennosti. Prácu (okrem Úvodu, Záveru a Príloh) rozdelila do štyroch kapitol, v ktorých rieši čiastkové aspekty sledovanej problematiky. Úvod predstavuje vo väčšine dizertácií „daň formálnosti“. V tomto prípade to platí len čiastočne. Habáňová v tejto časti zdôvodňuje predmet svojho záujmu, charakterizuje jednotlivé kapitoly, v prvom rade ale podrobne popisuje použité pracovné metódy a techniky. Zdanlivá samozrejmosť, no nie každá práca ju obsahuje. Pritom je dôležitá už kvôli inšpirácii a najmä verifikácii.

Prvá kapitola, nazvaná „Historické a sociálne rámce života moravského židovstva v 18. storočí“ si všima niektoré aspekty dejín židovských komunít na Morave. Nie som historik a ani ako etnológ sa nezaobieram územím Moravy, netrúfam si preto hodnotiť uvádzané reálie. Pozastavím sa však pri niektorých detailoch. Zaujalo ma fungovanie moravskej židovskej samosprávy (s. 10). Vzťahy náboženských (rabíni), resp. svetských autorít židovských obcí predstavujú dlhodobý, dynamický a veľmi zaujímavý fenomén, ktorý dodnes nestratil svoj vnútorný náboj. O zložitosti týchto vzťahov napovedajú údaje o naplňovaní daňových povinností, ktoré si Tereza Habáňová všima na rôznych miestach práce (napr. s. 30-31, s. 39 a ďalšie).

Na s. 18 sú spomenuté záporné dopady prílevu židovských migrantov z Ukrajiny. Ich sociálna, kultúrna a napokon aj religiózna inakosť nebola krátkodobým javom, ale tiahne sa dejinami ako červená niť tak v rámci komunity, jako i vo vzťahoch s majoritným prostredím. Stretávame sa s ním aj v 19. a 20. storočí prakticky v celej strednej Európe. Claudio Magris (Daleko odkud?, s. 24-25) upozornil, že pôsobili „...rozhodne cize“ aj v moravských židovských spoločnostiach.

Druhá, v podstate ťažisková kapitola je zameraná na ekonomické stratégie židov v danom období a prostredí. Autorku obmedzoval nedostatok (a určitá jednostrannosť) zachovaných archívnych dokumentov, napriek tomu prináša množstvo zaujímavých poznatkov. Východiskom jej analýzy je vzájomný vzťah židov a štátu. Autorka dôkladne charakterizuje rôzne druhy finančného zaťaženia, ktoré štát uvaloval, ako aj ich dopady na židovskú komunitu. Zaujímavá je tab. 2 (na s. 33), ktorá približuje profesijne zloženie českého a moravského židovstva v polovici 18. storočia. Ukazuje vtedajší stav, ale súčasne naznačuje niektoré príčiny (pretrvávajúcich) nepriateľských postojov časti majority voči židom. Veľavravný v tomto kontexte sú kontakty a konflikty židovských živností s cechmi, ktorým venuje samostatnú subkapitolu. Významnú úlohu zohrával tiež iný zdroj odlišnosti od majority, že totiž pre spôsob obživy židov bolo dôležité „aktívne vyhľadávanie konzumentov, ktoré bolo spojené s veľkou priestorovou mobilitou“, pretože „židia si mohli v tejto dobe uhájiť svoje miesto, len ak boli schopní poskytnúť mnohonásobnejšie výhodnejšie podmienky, než aké si mohli dovoliť ich kresťanské prot'ajšky.“ Formy a príčiny napätia medzi židmi a kresťanmi si všima aj na iných miestach dizertácie (napr. s. 50-52; 54 an.). S určitým prekvapením prijímam konkrétne údaje o vzťahoch medzi židovskými a kresťanskými mäsiarmi (subkapitola o reagovaní na trh).

S osobitným záujmom som očakával tretiu kapitolu, venovanú demografickým a hospodárskym stratégiám židovských rodín, pretože tejto téme (hoci v inom historickom čase) sa venujem. Hneď v úvodnej vete doktorandka objasňuje komplikácie s interpretáciou problematiky, „a to predovšetkým kvôli nedostatku archívnych prameňov“, pretože „záležitosti rodinného života prenikli do úradných dokumentov len zriedka, a to hlavne v prípadoch, keď sa stali predmetom sporu.“ (s. 74) Z toho mi vyplýva, že pravdepodobne nemala k dispozícii testamenty, ktoré ponúkajú množstvo informácií o konkrétnych rodinách. Zároveň je to vysvetlením, prečo (okrem využitia kvantitatívnych údajov) sa zamerala na jednu obec (Uherský Ostroh), ktorú analyzovala formou prípadovej štúdie s použitím súpisov z roku 1727. Žiaľ, tento termín predstavuje príkrátky odstup od zavedenia familiantského zákona (september 1726), aby sa už prejavili jeho dôsledky. Napriek tomu možno skonštatovať, že

T. Habáňová dokázala vytážiť z minima veľa.

Nie celkom jasný je pre mňa pokus terminologicky vymedziť dva stupne nukleárnej rodiny. Podľa autorky „Ako „hospodár“ (Wirt) sa uvádza každý ženatý muž, niekedy prípadne ovdovená žena. K nim sa evidujú príslušné neženaté deti, ktoré sú v ekonomickej závislosti od svojich rodičov. Tieto súpisné jednotky sú z hľadiska štruktúry zhodné s nukleárnou rodinou v jej úplnej či neúplnej forme. Napriek tomu však nie je možné na ne tento termín a priori aplikovať, pretože tieto jednotky mohli byť súčasne spojené do širších rodinných štruktúr a utvárať tzv. rozšírené rodiny, ktoré charakterizuje predovšetkým vzťah hospodárskej závislosti voči ďalším príbuzným. V súvislosti s „rodinami“ v zmysle týchto súpisných jednotiek sa teda ukazuje ako vhodné použiť odlišný výraz, ktorý by zamedzil mylnému aplikovaniu „nukleárnej rodiny“, v zmysle určitého dynamického modelu, s príbuzenskou štruktúrou, ktorá je s „nukleárnou“ rodinou zhodná len vo svojej skladbe. Pre tento účel sa zdá vyhovujúci dobový výraz „partaj“, ktorý by označoval jednotku tvorenú manželským párom (prípadne ovdoveným rodičom) a k nim prislúchajúcimi nezobášanými deťmi, alebo manželský pár bez detí“. (s. 84) Priznám, že uvedená formulácia a definície mi nie sú jasné a prosím o objasnenie. Predpokladám, že cieľom je rozlíšiť vekovo-generačnú štruktúru, to ale podľa môjho názoru možno názornejšie dosiahnuť iným spôsobom.

Asi nielen pre mňa neočakávané je zistenie, že v Uherskom Ostrohu jednoznačne prevládali úplné nukleárne rodiny (81,6%), kým rozšírené rodiny boli vo výraznej menšine. Korešponduje s tým relatívne nízky vek hláv rodiny (s. 89), nie sú však zrejme príčiny tohoto javu. Rovnako prekvapuje nízky počet detí v rodine. Myslím, že Habáňová objasňuje daný stav len čiastočne. (Podotýkam, že podľa údajov v tab. 10 bolo 4-6 detí v 11 rodinách a nie v deviatich, ako je uvedené v dizertácii).

Na s. 97 sa uvádza predpoklad, že „u mužov nebolo zriedkavé uzatváranie manželstva v najnižšom povolenom veku, teda v 18 rokoch, a že okolo 20 roku boli mladí muži už bežne ženatí“, kým v prípade žien bolo povolenou hranicou 15 rokov. Pritom „židovská dospelosť“ je vo veku 13, resp. 12 rokov... Nízky sobášny vek patrí k predpokladom vzniku rozšírených rodín (ako trvalé, častejšie však prechodné riešenie). Udivuje, že v skúmanom prostredí to neplatí – rovnako ako skutočnosť, že nenašla „...ani jeden prípad, kedy by zostarnutí rodičia boli „na chlebe“ svojich detí“. (s. 101)

Ďalšie zaujímavé súvislosti vo vzťahu k rodine nachádzame aj v subkapitole o bývaní.

Mnoho prínosných poznatkov ponúka záverečná kapitola práce, venovaná interakciám medzi židmi a kresťanmi. Pozornosť si zasluhujú otázky zamestnávania kresťanského služobníctva, pričom práca zohľadňuje jeho ekonomické, religiózne, najmä ale spoločenské dôsledky. Hoci de jure platili zákazy zamestnávať kresťanské služobníctvo, v praxi sa to obchádzalo. Práve na reálnu stránku (neraz zaznamenanú v súdnych spisoch) sa Habáňová zamerala. Zozbierala množstvo konkrétnych údajov, ktoré dovoľujú vytvoriť si plastický obraz o fungovaní trojuholníka židia – kresťania – úrady. Rozsiahly Záver prináša podrobnú rekapituláciu jednotlivých kapitol. Pre lepšie pochopenie problematiky sú pre čitateľa prínosom aj Prílohy a Terminologický slovník.

K vysokej úrovni posudzovanej práce prispieva dobrý štýl a fakt, že je ľahko čitateľná. Nerušia ani ojedinelé preklepy či občasné bohemizmy. (V poslednom prípade vzhľadom na skutočnosť, že obhajoba prebieha v Českej republike neviem, či ich treba hodnotiť pozitívne, alebo považovať za zápor). V zozname literatúry som nenašiel citované dielo L. Feuchtwangera z roku 1969 (z kontextu vyplýva, že ide o knihu Žid Süß). Rovnako chýba aj „Kyslicová 2002“, uvedená v poznámke na s. 120. Predpokladám, že ide o knihu Zuzany Kyselicovej Život je najlepšia kúpa.

Z minimálneho počtu (väčšinou formálnych) pripomienok, ktoré som uviedol vidno, že dizertačná práca Terezy Habáňovej „Každodennosť židovských spoločenstiev na Morave 18. storočia vo svetle archívnych prameňov. Historicko-antropologická analýza“ spĺňa podľa môjho presvedčenia všetky podmienky pre úspešnú obhajobu a následné udelenie vedecko-akademickej hodnosti PhD.

Bratislava, 20.10.2010

PhDr. Peter Salner, DrSc.